

Özakdağ, Nadya (2013). Gagauz Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Filler. Afyonkarahisar: Kocatepe Yayınları. xi+251. ISBN978-605-86244-5-0.

Sözdizimi, dilbilimin gerekse dilbilgisinin en üst ve en karmaşık düzeyidir. Eylem birleşmeleri de sözdiziminin sınırları ve uçu açık alanlarından biridir. Sözdiziminin; sözvarlığına oranla çok daha yavaş ve aşamalı biçimde gerçekleşmesi, hatta cümle öğeleri gibi sözdizimsel birimlerin sıralanışının neredeyse 'değişmedi' denilebilecek kadar sınırlı ölçüde değişmesi, araştırma ve inceleme için diğer düzeylere oranla daha uygun olduğu izlenimi vermektedir. Sözdiziminde, bir başka ifadeyle cümle içinde yüklem dışındaki bütün öğelerin görev işlevleri ikincildir. İkincil öğelerin görevi, yüklem kümesi içindeki eylemin gerçekleşme koşullarını ortaya koymaktır. Yüklem kümesi içindeki parçasal birimlerin görev ve işlevleri de eylemi çekimli hale getirmek, onu

kiplik bakımından biçimlendirmek, yani zaman, görünüş, kip, çatı veya diğer dilbilgisel ulamlarını, gerçekleşme zaman, biçim ve koşullarını, eylemin gerçekleştirecek ajan ya da ajanların kişi, sayı vb. niceliğini, kimi dillerde biyolojik cinsiyeti ortaya koymaktır.

Sözdizimi ilk bakışta dil temaslarından en az etkilenen düzey gibi görünmekle birlikte, gerçekte farklı genetik kökenlerden gelişen diller arasında dahi yakın, yoğun ve uzun süreli temaslara bağlı olarak simetrik ya da asimetrik önemli değişimler görülebilir. Örneğin, Türk dilleri ile İrani diller arasındaki sözdizimsel temaslara ve bu temaslara bu dillerde bıraktığı kimi izler süreç içinde o denli doğallaşmıştır ki, dış müdahalelere kapalı bu 'kozmetik yapı'nın yüzde yüz yerli olduğu yanılıgısı egemen yargı haline gelmiştir. Oysa, diyalektik bakımdan her şey durum değiştirir; doğada ve toplumda her şey bir durumdan başka bir duruma evrilir. Bu değişme tek yanlı ve başka değişmelerden bağımsız değildir, yine diyalektik bir bakışla evrensel zincirleme ilkesi gereğince ancak yüklemelerde ortaya çıkan morfo-sentaktik neolojizmler bir süre sonra doğallaşarak yani dil dizgesinin kopya bir ögesi anlaşılacak derecede alıcı dile uyum sağlar.

Türk yazı dilleri içinde sözdizimsel paradigmaları en çok farklılaşanlar Gagauzca ve Karayca'dır. Gagauzcanın, uzun zamandır, yani Bucak/Besarabya'ya göç etmelerinde bu yana diğer Oğuzca değişkellerle teması hemen hemen bulunmamaktadır. Yani Gagauzca bugünkü Moldova-Bulgaristan-Ukrayna üçgenin diğer Türk dillerinden izole bir 'dilbilimsel ada' diğer bir deyişle 'dilbilimsel anklav' durumundadır. Dilbilimsel ada, ait olduğu 'ebeveyn dil'den fiziksel/ coğrafi bakımdan izole, bir başka dilin konuşurları tarafından çevrelenen ve görece dar bir coğrafyada konuşulan dildir. Bu çevre; bir köyden, siyasi-idari sınırları belli bir birime değin değişebilir. . Dillerin diasporaları da bir tür dilbilimsel adadır, ancak dilbilimsel ada gerçek anlamıyla coğrafi bakımdan bir arada ve kültürel bütünlük içinde bulunan halkın ve onun dilini ifade eder.

Dilbilimsel adalar askeri yenilgiler sonrası ebeveyn ülkenin yenilgiyle siyasi sınırların değişmesi, coğrafi özellikler, seyahat veya ticaret amacıyla bir başka ülkeye gitme ve orada daimi sakin haline

gelme, göç vb. farklı etkenler vardır. Moldova'nın güneyinde, Gagauz Yeri'nde konuşulan ve Moldovanca ve Rusça ile birlikte işlevsel olmasa da resmi dil statüsü bulunan Gagauzca tipik bir dilbilimsel adadır. Gagauzca dilbilimsel ada haline gelmenin neredeyse bütün koşullarını 'sağlamış' durumdadır. Hatta Romen, Bulgar, Rus ve Ukrain dilleri arasında diğer Türkçe değişkelerden kopuk Gagauzca adacıklardan söz etmek daha doğru olacaktır.

Güney Azerbaycan'da ve İran'ın başka bölgelerinde konuşulan Türkçe değişkelerin örneğin Halaçça, Kaşgayanın, Farsça sözdizimini, özellikle *k'*li birleşik cümlelerde modellediğini biliyoruz. Karaycaya sözdiziminin dini metinlerde neredeyse İbranice sözdizimiyle birebir aynı olduğunu görüyoruz:

İbranice
yōšēb bāsēter ʿelyôn bāšēl šadday yiṯlōnān
who dwells in shelter of Most High one in shadow of Almighty who abides
'He who dwells in the shelter of the Most High, who abide in the shadow of the Almighty '

Karayca
olturuwçu siyiñ-in-da jogar-gı tenri-nin kölegesinde
dweller shelter-POSS3SG-LOC above-DER god-GEN shadow-3POSS-LOC
küçlü tewnri-nin siyin-adir
mighty god-GEN take shelter-PRES.3SG
'The one who lives in the shelter of God who is above, takes shelter in the shadow of Mighty God'

Gagauzca, Karayca gibi, tarihi süreçte temasta bulunduğu dillerin, Türkçenin genel sözdiziminden farklı sözdizimsel yapıları veya sözdizimsel öğelerin işlevlerini Gagauzcaya kopyalamak suretiyle bu düzeyde Türk dilleri arasında atipik bir dil haline gelmiştir. Benzer bir değişmenin Çuvaşça, Yakutça vb. dillerde gerçekleşip gerçekleşmediği veya ne ölçüde gerçekleştiği ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, bu iki dildeki ölçüde bir atipikleşmenin ortaya çıkmadığı biliniyor. Gagauzca ve Karaycanın bir tür tipolojik evrim geçirmesinde, demografik özellikler, dinin ve dindarlığın derecesi, temas süresinin uzunluğu ve yoğunluğu, periferik yaşam alanı gibi dildışı etkenlerin diğer Türk dillerine oranla daha baskın bir rol oynadığı anlaşılıyor.

Aynı zamanda bir Gagauzcanın ana dili konuşuru olan Nadejda Özakdağ Gagauzca sözdizimini 'Konuşma dili', 'Edebî eserler', 'Çeviri dinî ve edebî metinler' olmak üzere üç boyutta ele alıyor.

Bir dilde cümle yapısı çok önemlidir çünkü cümle yapısı doğrudan düşünce ile bağlantılıdır. Özellikle iki dilli olan halklarda tamlamalarda, basit ve birleşik cümlelerin yapılarında ve unsurlarının sıralanışında yabancı dilden kopyalama görülür. Zaman içerisinde de bu kopyalamalar yadırganmayıp doğallaşır.

Gagauz dilinin söz diziminde Bulgarca, Moldovanca ve Rusçanın etkisi;

-Konuşma dili,

-Edebî eserlerde,

-Çeviri dinî ve edebî metinler

olmak üzere üç grupta incelenmelidir.

Çeviri metinlerde Rusçanın etkisinin daha fazla olduğu kanısındayız. Konuşma dili (Rusça bilen ve bilmeyenlerde ayrı ayrı olmak üzere incelenip edebî dille karşılaştırılmalıdır. Bu karşılaştırmalı inceleme sonucunda kuşkusuz ilginç yapıların ortaya çıkacaktır. Edebî dilde daha söz dimi kurallarına uyum güçlüdür, dil standartlarının dışına pek çıkmaz; bununla birlikte Rusçanın söz dizimsel yapısının Gagauz konuşma dilinde olduğu kadar, edebî dilde de etkili olduğu görülmektedir. A. Menz, Gagauz dilinde bazı yapıları inceleyerek Slavcanın etkisi üzerinde durmuştur (1999, 2000, 2001, 2003: 23-42).

ON SOZ

Gagauz Türkçesinde kullanılan birleşik fiillerle ilgili çalışmalar çok azdır. Özellikle anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller konusunda ayrıntılı incelemeler yapılmamıştır. Bu yapıdaki birleşik fiillerin bir kısmı sözlüklerde verilmiştir. Ancak, fiillerin hangi isim unsurlarıyla anlamca kaynaşarak, deyimleşerek birleşik fiil oluşturduğu hususu ele alınmamıştır. Bundan dolayı, Gagauz Türkçesinde "anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiil"ler de yeterince bilinmemektedir.

Tespit ettiğimiz anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller, önce fiil unsuru esas alınıp alfabetik olarak sıralanmıştır. Her fiilin altında o fiille yapılan birleşik fiiller yer almaktadır. Esas fiilin sözlük anlamı verilip, daha sonra bu fiille yapılan birleşik fiillerin anlamları ve söz konusu birleşik fiille ilgili örneği verilmiştir.

Bazı birleşik yapılarda, isim unsurunun başında iyelik, çokluk veya durum ekleri kalıplaşmış olarak bulunmaktadır. Çalışmada, madde başlarını sadece üçüncü kişi iyelik eki ile gösterilmiştir: *canı çek-, fikrini çel-, gözünâ perdâ düş-, gözlerine yat dol-, düşündâ gor-* gibi.

Aynı birleşik fiillerdeki isim unsurunun iki ayrı sözcükle karşılandığı görülmektedir. Bu tür örnekler farklı şekilleriyle gösterilip ayrıç içinde kullanılan diğer ismi de verilmiştir. Örneğin,

laf (söz) aç-: Söz açmak, söz etmek. *Vardır Vasil çok kerâ annattu, ama Zena masuz laf açıp hep istardı taa hem taa iyitsin bu işleri.* (GL, 63)

söz (laf) aç-: Söz etmek, söz açmak, konuya girmek. *Bu olardı o üzerâ, ki hepsi adannar onun yanında nasıl-sa sakınardılar, sansın kütıştirmazdılar ona söz açsınnar evlenmâk için.* (GL, 260)

Kimi birleşik fiillerde fiil unsurunun da iki sözcükle karşılandığı söz konusudur. Bu tür örnekler de farklı şekilleriyle gösterilmiş fakat ayrıç içinde kullanılan diğer fiili de verilmiştir. Örneğin,

gözünâ ilin-(ilîş-): Birden, istemeden görmek, fark etmek. *Ban girerim dâdıylan babunun içersinâ o saat gözümâ ilindî ihtâr Tırubâan surat; onun çizileri hem gözlerinin yerleşmesi çaldırardılar türk minnetlerin simasına.* (Lİ, 36)

gözünâ ilîş- (ilîn-): Birden, istemeden görmek, fark etmek. *Bir vakıttan sora onun gözünâ ilîştî o iki kişî, anî oturardılar dördüncü hem beşinci sıralarda.* (P, 72)

VII

Hemen her fiil adıyla kullanılabilen *başla-* "başlamak", *savaş-* "bir şeyi yapmaya çalışmak" fiilleriyle yapılan aşağıdaki örneklere benzer yapıları çalışmamıza dâhil etmedik: *urmaa başla-, surümâ başla-, işedilmâ başla-, duman düşmâ başla-, sevindirmâ savaş-, çekmâ savaş-* gibi.

Dizin bölümünde, tespit ettiğimiz birleşik fiillerin alfabetik listesi bulunmaktadır.

Yaptığımız bu çalışma ile Gagauz Türkçesinde birleşik fiiller alanındaki yeri kısmen doldurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu çalışma Türk dili araştırmalarına bir katkı sağlamanın yanı sıra, bir Gagauz olarak ülkesine ve Gagauz diline hizmet gayesi taşıması dolayısıyla beni ayrıca mutlu etmektedir.

Bu çalışmayı hazırlama sırasında yoğun çalışmalarını arasında yardımını ve desteğini esirgemeyen, bana fikirleriyle yol gösteren ve çok önemli katkılarda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum. Çalışma süresince gösterdiği anlayış ve desteklerinden dolayı eşime teşekkür ediyorum.

Yrd. Doç. Dr. Nadya ÖZAKDAĞ

Chirli Nadejda (2005). Ermeni Kıpçakca Dualar Kitabı (Armeno Kipchak Prayer Book) Alğış Bitigi. Haarlem: SOTA (Research Centre for Azerbaijan and Turkestan). s. 335 + 85 faksimile. ISBN 90-807403-3-0.

Alğış Bitigi¹

"Çalışmamızın konusu, Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış Alğış Bitig'i adlı eserin transkripsiyonu, Türkiye Türkçesine aktarılması, dizinin hazırlanması ve metinde geçen durum eklerinin şekil, görev ve işlevleri bakımından incelenmesidir.

Bugüne kadar Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış birçok kitap çeşitli yerlerde basılmıştır. Pek çok Batılı Türkolog Ermeni Kıpçakçası üzerine önemli çalışmalar yayımlamıştır. Ancak yapılan bu çalışmalar Ermeni Kıpçakçasını tüm yönüyle ortaya koymaya yetmemektedir. Bugüne kadar bilim âlemine hâlâ tanıtılmayan ya da tanıtıldığı halde üzerinde çalışma yapılmayan yazmalar da bulunmaktadır. Tanıtılıp da üzerinde bilimsel çalışma yapılmayan eserlerden biri de 'Alğış Bitigi' dir.

Bu çalışmamızdaki amacımız 'Alğış Bitigi'nin transkripsiyonunu yapıp, Ermeni Kıpçakçasındaki durum eklerini Eski Türkçe ve Tarihî Kıpçak Lehçelerindeki şekilleriyle karşılaştırmak ve eseri bilim âlemine kazandırmak, bu sayede de Alğış Bitigi'ni tanıtmak ve Ermeni Kıpçakçasına katkıda bulunmaktır. Tezimizde malzeme olarak 'Alğış Bitigi' adlı eser kullanıldı.

Çalışmamıza, Kıpçakçayı yazı dili olarak kullanan Ermeniler ve Ermeni Kıpçakçasıyla ilgili yurt içinde ve yurt dışında bulunan kaynakların taranmasıyla başlandı. Ermeni Kıpçakçası üzerinde daha çok Batılı Türkologlar çalıştığı için kaynakların çoğu yurt dışında bulunmaktadır. Ermeni Kıpçakçasıyla ilgili çalışmalar az olduğundan ve çoğunun yurt dışında bulunduğundan kaynaklara ulaşmak epey zor oldu. Kaynaklar taranıp değerlendirildikten sonra metnin Ermeni alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu yapıldı. Daha sonra durum eklerini almış olan bütün kelimeler fişlenerek, işlevlerine göre tasnif edildi. Tasnif

Çalışmamız, **Giriş-İnceleme-Metin-Tercüme-Dizin-Sonuç** olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan **Giriş** bölümünde, Kıpçakça konuşan Ermeniler (tarih, dil ve edebiyat, yazılı miras, alfabe ve din) ve Ermeni Kıpçakçasıyla ilgili bilgiler verildi.

¹ http://turkcleronline.net/diger/ermeniler/ermenikipcakcasi/ermeni_kipcakcasi_5.htm

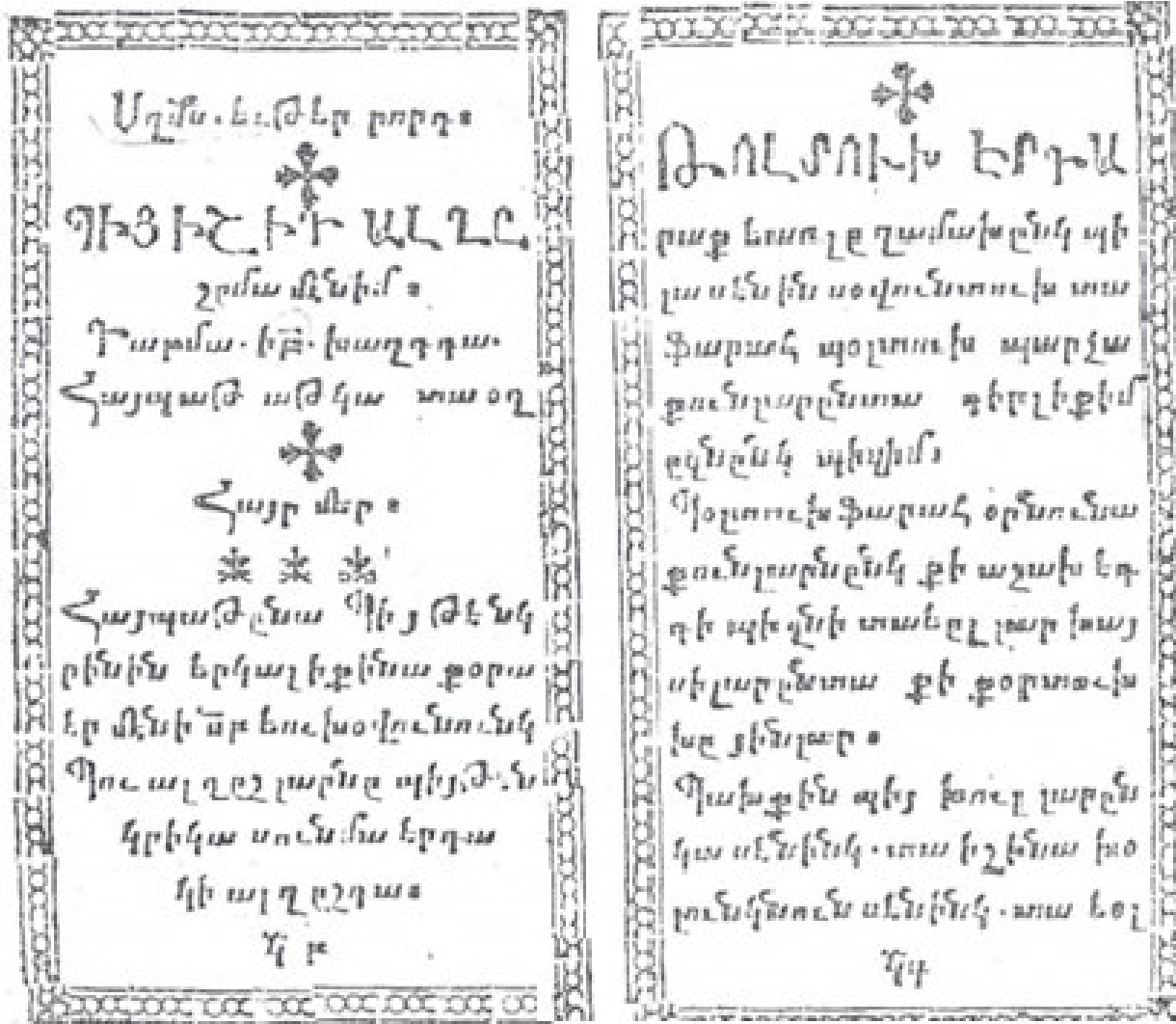
İnceleme bölümünde durum ekleri tek tek incelendi. Durum ekleriyle ilgili ET, Altın Ordu sahası, Kıpçak Türkçesi, Memluk Kıpçakçası ve Ermeni Kıpçakçasındaki görüşler sıralandıktan sonra bu eklerin Ermeni Kıpçakçasındaki görev ve işlevleri verildi. Bu bölümde durum eki almış örneklerin daha kolay bulunması için geçtiği sayfa numaraları verildi.

Üçüncü bölüm olan **Metin** bölümünde, AB'nin Ermeni alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu yapıldı. Metnin transkripsiyonu yapılırken orijinal metnin sayfa ve satır düzeninin bozulmamasına dikkat edildi.

Tercüme bölümünde, metin Ermeni Kıpçakçasından Türkiye Türkçesine aktarıldı. Tercümede özellikle mânânın bozulmaması için kendi yorumumuzu katmadan, kelimesi kelimesine tercüme yolu esas alınarak çevrilmeye çalışıldı, ekleme yapma zorunluluğu olan yerlerde de bu eklemeler parantez içerisinde gösterildi. AB'de geçen mezmurları ve ilâhileri Türkiye Türkçesindeki şekilleriyle karşılaştırmak için mezmurların ve ilâhilerin bulunduğu yerler ve numaraları verildi [bk. 0.2.6.].

Dizin bölümü, AB'de geçen bütün kelimeler ekine ve köküne ayrılarak oluşturuldu. Bu bölümde kelimelerin anlamları verilip, alfabetik ve gramatikal sıraya göre sıralandı. Anlamları aynı yazılışları farklı olan kelimelere gönderme yapıldı: *kun*, *k'un* 'gün', *kun* 'gün' bk. *k'un* vb. Kelimelerde durum eklerinin herhangi birinde eğer şekil değişikliği bulunuyorsa, ek ayrı (alt alta) gösterildi: *at'a-nın* ve *at'a-nın*; *al-dın* ve *al-dın* vb. Kelimelerin geçtiği sayfa ve satır numaraları verildi: *frişda-lar* 107/15 (sayfa 107/ satır 15).

En son bölüm olan **Sonuç** bölümünde ise, incelememiz sonucunda elde ettiğimiz bulgular özetle toplu bir şekilde verildi. AB'de geçen durum eklerini daha açık ve toplu bir şekilde görebilmek için iki tablo verildi. Bu tablolar durum eklerinin kullanım sıklığını ve işlev değişmelerini gösteren tablolardır."

Algış Bitigi²

"Algış Bitigi is An Armeno-Kipchak Prayer Book, printed in Lvov 27th February to 20 March 1618. This 168 pages book is the first printed Book in a Turkish Language, as we know because of opposition Islamic Clerics the Printed books were not allowed in the Ottoman Empire and Islamic World and the therefore we have only printed books in Turkish from 18th century, This book from beginning 17th century is the first printed book in a Turkish language. It is printed in Armenian letters but the language is Turkish. Armeno-Kipchaks were an obscure group of Turks-Armenians who were of Armenian Orthodox church members but their daily language was Turkish. They have left us many literary mostly manuscripts, but this is the only printed book in that language.

Nadejda Chirli has edited Algış Bitigi. In this work, she has tried to make 'Algış Bitigi' known in science world and put forth the case affixes in Armenian Kipchak with their all features.

² <http://www.turkistan.org/algis.htm>

"The original text is transcribed from the Armenian alphabet to the Roman one. Then the text is "translated" to Turkish. Then the case affixes, their forms and functions with all details by making a card index of the words those got the case affixes are investigated. The affixes with the forms used in Old Turkish., Codex Cumanicus, Golden Horde area, and Mamluk Kipchak are matched . Making sense of the all words used in 'Algış Bitigi', we have arranged them in grammatical form, then we have translated the text in to Turkey Turkish."